

de

P

raktijk

der

g

odzaligheid

De praktijk der godzaligheid

D E
P R A C T Y C K E

OF
Oeffeninghe der Godtzaligheydt/
Leerende een Christen Mensch/hoe hy
in syn wandel van syn gantsche leven
Godt behagen mach.

Beschreven in de Engelsche Tale van den
Eerweerdigen Vader in Godt,

D. D. L O D O W Y C Y M B A Y L Y,

Bisshop van Bangooria
Engelandt.

*Ende nu in onse Nederlantfche sprake
Overgefettet, door*

EVERHARDVM SCHVTTENIVM;

*Dienaer des Godtlijcken Woordes tot Oldemarckt,
Iffelham ende Paeslo, in het Sticht van
Over-Iffel.*

Een zeer profptelijch Boeckhen / ende om spiet trefse
lijchheydt willen / tien maal in Engelandt
bedruucht.

Ghedruckt tot Steenwijck, by Doeye Ianz. VValles.

Door Jan Marcus Boeckverkoper/wonen-
de t Amsterdam op de Damg-sluys/in de
beslagen Wpdel / Anno 1620,

DE PRAKTIJK DER GODZALIGHEID

Studies over

De practycke ofte oeffeninghe der godtzaligheydt
(1620) van Lewis Bayly

Eindredactie

W.J. op 't Hof, A.A. den Hollander en F.W. Huisman

EON PERS AMSTELVEEN

2009

Mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van de Landelijke Stichting ter bevordering van de Staatkundig Gereformeerde beginselen, de Stichting Studie der Nadere Reformatie (SSNR) en de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit (UB VU).

© 2009, UB VU Amsterdam

ISBN 978 90 77246 33 7

Vormgeving: Hans Seijlhouwer, Amstelveen

Druk: Ridderprint, Ridderkerk

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Woord vooraf

W.J. op 't Hof, A.A. den Hollander en F.W. Huisman

De *Lusthof des gemoets* (1635) van de doopsgezinde Jan Philipszoon Schabaelje (1592-1656) is het meest herdrukte Nederlandstalige prozawerk van de zeventiende eeuw. In de dissertatie van onze collega aan de Faculteit der Godgeleerdheid aan de Vrije Universiteit Amsterdam prof.dr. P. Visser kreeg het in de vorige eeuw een excellente inhoudelijke en bibliografische beschrijving.¹ In deze eeuw werd het in de zeventiende en achttiende eeuw enorm populaire gereformeerde Avondmaalsbundeltje *Het rechte gebruik van des Heeren h. Avondmaal* (1670) voorwerp van een veelzijdig en diepgaand theologisch en boekhistorisch onderzoek in een bundel van meer dan driehonderd bladzijden. In deze studie wordt het Avondmaalsboekje gekenschetst als 'een typisch VU-boekje'.² Als de twee genoemde werken zoveel aandacht hebben ontvangen, waarom zou het op een na meest herdrukte Nederlandstalige prozageschrift uit de zeventiende eeuw, namelijk *De practycke ofte oeffeninghe der godtzaligheydt* (1620) van de Engelse puritein Lewis Bayly (ca. 1575-1631), dan achter moeten blijven?

Deze redenering wordt gestaafd door drieërlei motivering. In de eerste plaats kan van *De practycke* hetzelfde gezegd worden als van het Engelse origineel *The Practice of Piety* (1612). In de officiële Engelse bibliografie wordt de bibliografische lijst van *The Practice* voorafgegaan door een inleiding, waarin opgemerkt wordt dat de editiegeschiedenis van het werk allerminst helder is en dat een grondige bestudering van alle exemplaren vereist is.³ Bij ons weten is dit gestipuleerde onderzoek nog nooit uitgevoerd. Met deze bundel willen wij de leemte betreffende de Nederlandse vertaling opvullen. Hierbij zal overigens blijken dat het laatste woord daarover nog lang niet gesproken is. Vooral voor de eerste periode van de uitgavegeschiedenis (1620-1641) blijven – bij gebrek aan bekende exemplaren – tal van vragen over. Deze studie vraagt derhalve om vervolgonderzoek(en).

In de tweede plaats gaat het bij *De practycke* opnieuw om een typisch VU-boek. De UB VU bezit maar liefst 29 edities van *The Practice of Piety* in niet minder dan zes verschillende talen, waarvan negentien in het Nederlands. Hiermee bezit deze bibliotheek het grootste aantal Nederlandse edities in één collectie. Deze positie is mede het gevolg van het feit dat de UB VU een van de grootste collecties Engeltalige oude drukken op het Europese continent herbergt.⁴ Binnen deze deelverza-

1 P. Visser [1988]. In 2002 gaf hij een actualisering van het totale aantal drukken: P. Visser [2002].

2 *Disgenoten*, 5.

3 *A Short-Title Catalogue of Books*, I, 71a.

4 Le Cat.

meling ligt het accent op geschriften van puriteinse auteurs. Hiermee hangt weer samen dat een van de speerpunten van het acquisitiebeleid van de UB VU Nederlandse vertalingen van puriteinse boeken betreft. Met deze constatering is de cirkel met *De practycke* rond.

In de derde plaats mogen de Nederlandse vertalingen van puriteinse geschriften zich sinds enige decennia in een aanzienlijke belangstelling verheugen. Dit begon in 1980 met de verschijning van een bibliografische lijst van bijna 3.000 nummers.⁵ Daarna verschenen in 1987 twee proefschriften die aan die overzettingen gewijd waren.⁶ Tot slot is er het door drs. F.W. Huisman in het kader van de Stichting Studie der Nadere Reformatie ontwikkelde digitale bibliografische bestand *Pietas*, waarin de drukken van alle Nederlandstalige gereformeerd piëtistische werken zowel bibliografisch als inhoudelijk worden beschreven. Er bestaat voor dit project een nauwe samenwerking met het Studiecentrum voor Protestantse Boekcultuur van de Vrije Universiteit waaraan Huisman sinds juli 2007 is verbonden. Het is de bedoeling dat via de website 'Sleutel tot de Nadere Reformatie'⁷ de Nederlandse vertalingen van puriteinse werken die in de zeventiende eeuw verschenen zijn, als eerste onderdeel van *Pietas* voor het grote publiek toegankelijk zullen worden.

Het een en het ander bracht de drie auteurs van dit woord vooraf ertoe om een minisymposium over *De practycke* te organiseren en een bundel opstellen daarover te publiceren. Het symposium heeft inmiddels op 21 november 2009 aan de Vrije Universiteit plaatsgehad, terwijl bij die gelegenheid tevens de bundel gepresenteerd is. Genoemde drie auteurs zijn vanuit hun vakgebied nauw bij het onderwerp van deze bundel betrokken. De eerste is bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het gereformeerd Piëtisme aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit. De tweede is hoogleraar in de Geschiedenis van het religieuze boek aan diezelfde Faculteit en tevens adjunct-directeur van de universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit. De derde is als onderzoeker en bibliograaf van de oudere gereformeerde piëtistische geschriften verbonden aan het Studiecentrum voor Protestantse Boekcultuur van de Vrije Universiteit. Zij prijzen zich gelukkig dat een keur van experts hun medewerking heeft toegezegd. Prof.dr. L.F. Groenendijk, die als bijzonder hoogleraar Geschiedenis van levensbeschouwelijke opvoeding, in het bijzonder binnen de traditie van het Nederlands protestantisme werkzaam is geweest aan de Faculteit der Psychologie en Pedagogiek en de Faculteit de Letteren van de Vrije Universiteit, informeert de lezer over de levensloop van Lewis Bayly. Prof.dr. A. Baars, die aan de Theologische Universiteit Apeldoorn ambtelijke vakken en dogmageschiedenis doceert, bespreekt de inhoud van het puriteinse vroomheidshandboek. J. van de Kamp MA, die als promovendus is verbonden aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit, schenkt in twee bijdragen aandacht aan de vertaalwijze en aan de internationale betekenis van *The Practice of Piety*.

Er is vele keren gebruik gemaakt van sites op het internet. Bewust is afgezien van het exact vermelden van de datum waarop die geraadpleegd zijn. In elk geval heeft dit altijd in 2009 plaatsgevonden. In de tekst wordt regelmatig verwezen naar

5 Haar [1980].

6 Alblas; Hof [1987-1].

7 <http://www.ssnr.nl>.

het bibliografische hoofdstuk in deze bundel 'Bibliografie van *De practycke*'. Kortheidshalve wordt dit veelal aangeduid als *Bibliografie Practycke* en bij een direct volgende herhaling als *Bibliografie*.

Het attractieve van een bundel als deze is dat die het resultaat is van samenwerking van deskundigen uit uiteenlopende academische disciplines. De inhoud van deze studie laat zien dat zo'n interdisciplinaire aanpak tot een veelzijdig overzicht kan leiden.

Bij de totstandkoming van deze bundel is sprake geweest van een nauwe en harmonieuze samenwerking tussen de diverse auteurs. Zij hebben gereageerd op de concept-teksten van elkaars bijdragen, waardoor niet alleen een grote mate van uniformiteit en eenstemmigheid bereikt is, maar ook de kwaliteit van het gebodene opgevoerd is. De redactie van deze bundel zegt hun allen voor deze bijzondere bereidwilligheid en inspanning hartelijk dank. In de dank dienen ook de vele particuliere boekenverzamelaars betrokken te worden die zo vriendelijk waren om te reageren op oproepen om zich als bezitters van een of meer exemplaren van *De practycke* bij Huisman te melden. Zonder hun zeer gewaardeerde hulp zou de bibliografie nooit geworden zijn wat ze nu is.

Dit blijkt uit het volgende. Een van de belangrijkste uitkomsten van het boekonderzoek dat aan deze studie ten grondslag ligt, is dat voor bibliografische lijsten van zeventiende-eeuwse publicaties particuliere boekencollecties onmogelijk gemist kunnen worden. De catalogus bestaat uit 53 nummers en negen varianten. Hiervan gaan niet minder dan dertien nummers en twee varianten terug op particuliere bibliotheken. Dat er desondanks toch nog acht nummers via reconstructie moesten worden opgenomen, geeft aan hoe beperkt de huidige kennis van de boekgeschiedenis van de zeventiende eeuw nog is. Met het oog hierop worden de lezers van deze studie dringend verzocht aanvullingen of verbeteringen te doen toekomen aan Huisman.⁸

Het onderhavige boekonderzoek laat zien dat de retrospectieve nationale bibliografie Short-Title Catalogue Netherlands (STCN) niet toereikend is om een adequaat beeld van de boekproductie in de zeventiende eeuw te schetsen. Hiervoor zijn specifieke onderzoeken zoals in deze studie uitgevoerd onmisbaar.

De conclusie uit het voorgaande moet dan ook luiden dat verder boekhistorisch onderzoek dringend gewenst is. Het is de wens van de redacteuren dat deze bundel anderen zal stimuleren tot voortgaande studie, hetzij met betrekking tot *De practycke*, hetzij aangaande andere publicaties. Er liggen nog onmetelijke gebieden onontgonnen terrein op onderzoek te wachten!

8 Dit kan via f.w.huisman@ubvu.vu.nl of fwhuisman@klikSAFE.nl.

Inhoud

Woord vooraf W.J. op 't Hof, A.A. den Hollander en F.W. Huisman	5
Inhoud	9
Lewis Bayly (ca. 1575-1631). De dramatische levensloop van de auteur van <i>The Practice of Piety</i> L.F. Groenendijk	11
De vertaler van <i>De practycke</i> : Everhardus Schuttenius W.J. op 't Hof	41
Theologische overwegingen bij inhoud, karakter en achtergronden van <i>De practycke</i> A. Baars	85
De bibliografie van <i>De practycke</i> F.W. Huisman	107
<i>De practycke</i> in beeld A.A. den Hollander	171
De editiegeschiedenis van <i>De practycke</i> W.J. op 't Hof	181
De vertaalmethoden van Everhardus Schuttenius en Gisbertus Voetius J. van de Kamp	215
De receptiegeschiedenis van <i>De practycke</i> W.J. op 't Hof	237
De internationale receptie van <i>The Practice of Piety</i> en de plaats van de Nederlandse vertaling daarin J. van de Kamp	259

Bijlage	301
Afkortingen	319
Literatuur	321
Herkomst van de afbeeldingen	341
Register van persoonsnamen	343